

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 28, Αρ. 1 (2006)

Sophie Van Bijsterveld, *The Empty Throne, Democracy and the Rule of Law in Transition*, Lemma, Utrecht 2003, 378 σελ.

Χριστίνα Ακριβοπούλου

doi: [10.12681/hpsa.14667](https://doi.org/10.12681/hpsa.14667)

Copyright © 2017, Χριστίνα Ακριβοπούλου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Ακριβοπούλου Χ. (2017). Sophie Van Bijsterveld, *The Empty Throne, Democracy and the Rule of Law in Transition*, Lemma, Utrecht 2003, 378 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 28(1), 142-147. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14667>

Η μετάφραση είναι κάπως βιαστική. Ο Έλληνας μεταφραστής συχνά αδικεί τον χειμαρρώδη λόγο του Cooper ενώ δεν λείπουν και ορισμένα σοβαρά λάθη στην απόδοση αγγλικών όρων. Ενδεικτικά και μόνο, ο διεθνής οργανισμός-προκάτοχος του ΟΗΕ έχει καθιερωθεί πλέον στην ελληνική γλώσσα ως «Κοινωνία» και όχι ως «Λίγκα» των Εθνών. Επίσης στα ελληνικά ο όρος containment πρέπει να αποδοθεί ως «ανάσχεση» και όχι ως «συγκράτηση» ενώ ο όρος subversion πρέπει να μεταφραστεί ως «υπονόμευση» και όχι ως «ανατροπή». Ακόμη θα ήταν ίσως προτιμότερο το modern να αποδοθεί ως «νεωτερικός/ή/ό» αντί του «νεωτεριστικός/ή/ό». Ωστόσο, το νόημα των επιχειρημάτων του Cooper συνήθως δεν αλλοιώνεται. Η ελληνική έκδοση περιλαμβάνει ένα (σχετικά σπάνιο για ελληνικά βιβλία) ευρετήριο κυρίων ονομάτων και εννοιών. Πάντως και εδώ τα λάθη δεν λείπουν: ΟΑΣΕ δεν σημαίνει «Οργανισμός για την Οικονομική Συνεργασία και Ασφάλεια στην Ευρώπη» αλλά «Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη».

ΑΣΤΕΡΗΣ ΧΟΥΛΙΑΡΑΣ

SOPHIE VAN BIJSTERVELD, *The Empty Throne, Democracy and the Rule of Law in Transition*, Lemma, Utrecht 2003, 378 σελ.

Κάποιοι υποστηρίζουν ότι το εθνικό κράτος αποτελεί σήμερα τη βασική, απώτατη και αναντικατάστατη μονάδα οργάνωσης και άσκησης της δημόσιας εξουσίας. Άλλοι, πάλι, το βλέπουν σαν μια αφυδατωμένη οντότητα η οποία μπορεί να επιβιώσει μόνον κατ' όνομα σε έναν κόσμο όπου η άσκηση της εξουσίας έχει υπαχθεί και θα υπάγεται σε διαφορετικές πραγματικότητες. Κατά την άποψη και της Sophie van Bijsterveld –καθηγήτρια ευρωπαϊκού και διεθνούς δημοσίου δικαίου στο πανεπιστήμιο του Tilburg της Ολλανδίας με συγγραφικό έργο που έχει επικεντρωθεί σε ζητήματα διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, συνταγματικού δικαίου και υβριδικής διακυβέρνησης–, το εθνικό κράτος δεν βρίσκεται πια στο επίκεντρο άσκησης της εξουσίας, στον βαθμό που υποχωρεί τόσο έναντι της διεθνούς κοινωνίας όσο και έναντι του ιδιωτικού τομέα. Ο θρόνος που έως τώρα ανήκε στον κυρίαρχο, στο εθνικό κράτος, έχει αδειάσει.

Η εξέλιξη αυτή έχει συνέπειες στον τρόπο που προσλαμβάνουμε το κλασικό συνταγματικό δίκαιο, στον βαθμό που το ίδιο δεν είναι πια σε θέση να διεκδικήσει και να εξασφαλίσει ένα ελάχιστο εγγυήσεων απέναντι στην εξου-

σία, η οποία τοποθετείται πλέον εκτός των ορίων του κράτους και πέρα από την έννοιά του. Τις εγγυήσεις αυτές στο πλαίσιο του εθνικού κράτους παρείχαν μέχρι τώρα οι αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Κατά τη γνώμη της van Bijsterveld η αναζήτηση ενός συνταγματισμού, μιας συνταγματικής θεωρίας πέρα από το κράτος, θα πρέπει να εμμένει στη λογική των κλασικών αυτών εγγυήσεων αν θέλει να αντιπαραβληθεί στη νέα, διάχυτη σε υπερεθνικούς θεσμούς και ιδιωτικά μορφώματα, κυριαρχία. Ωστόσο, για τη διατύπωση ενός συνταγματισμού, μιας συνταγματικής θεωρίας πέρα από την έννοια του κράτους, απαιτείται ο μετασχηματισμός τους. Στο πλαίσιο αυτό, η συγγραφέας προτείνει ένα νέο κανονιστικό περιεχόμενο για τις αρχές της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου αποσυνδέοντάς τις από το κλασικό μοντέλο του κράτους και καθιστώντας τις εφαρμόσιμες σε αναπτυσσόμενες διεθνείς και υπερεθνικές συνταγματικές δομές, στο πλαίσιο χωρών που αναπτύσσονται, αλλά και σε ιδιωτικά θεσμικά πλαίσια. Το γεγονός ότι οι κλασικές αυτές αξίες γαλουχήθηκαν στο πλαίσιο του εθνικού κράτους δεν αποτελεί εμπόδιο, κατά την άποψη της συγγραφέως, αλλά πρόκληση για την εξάντληση των νοηματικών και κανονιστικών τους ορίων. Το εθνικό κράτος αποτέλεσε πράγματι το ιδανικό πλαίσιο ανάπτυξης της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου. Η παραδοχή αυτή, όμως, δεν αναιρεί το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες αρχές και έννοιες διαθέτουν μια διαδρομή που δεν περιορίστηκε μόνο στο πλαίσιο του εθνικού κράτους, αφού τις συναντάμε και σε προγενέστερες πολιτειακές οργανώσεις, στους αρχαϊκούς και μεσαιωνικούς χρόνους.

Ο εννοιολογικός μετασχηματισμός της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου συνίσταται στην υιοθέτηση μιας σειράς νέων αρχών:

(α) *Διαφάνεια*. Η αρχή της διαφάνειας έρχεται να συμπληρώσει την αρχή της νομιμότητας που παραδοσιακά συνδέθηκε στον κλασικό συνταγματισμό με τον νόμο, ως πράξη ενός αντιπροσωπευτικού οργάνου, του κοινοβουλίου. Κατά την άποψη της συγγραφέως, ο εγγυητικός ρόλος της αρχής της νομιμότητας έχει σήμερα απομειωθεί, συνέπεια της μεταβολής της λειτουργίας του νόμου από ουσιαστικό εργαλείο άσκησης και διαμόρφωσης πολιτικής, σε μέσο συντονισμού των πηγών του δικαίου και διαμεσολάβησης ανάμεσα στο δίκαιο και την κοινωνία. Η μεταβολή αυτή αφήνει κενό τον ουσιαστικό, ρυθμιστικό ρόλο που ο νόμος επιτελούσε στο παρελθόν. Το κενό αυτό μπορεί να υποκαταστήσει αποτελεσματικότερα η αρχή της διαφάνειας. Ενώ η αρχή της νομιμότητας χαρακτηρίζεται από τυπικότητα, η αρχή της διαφάνειας έχει χαρκτήρα πρωτίτως ουσιαστικό. Δεν απαιτεί την υιοθέτηση μιας συγκεκριμένης μορφής για να παράγει εγγυητικά αποτελέσματα, αντίθετα μπορεί να

συνδεθεί με κάθε μορφή επικοινωνίας, κλασική αλλά και σύγχρονη (από τον ημερήσιο Τύπο ή την εφημερίδα της κυβέρνησης μέχρι το διαδίκτυο).

(β) *Λογοδοσία*. Θεμελιακή για τον συνταγματισμό είναι η ιδέα του ελέγχου και της επιβολής περιορισμών στους κυβερνώνμενους και βασική έκφρασή της, ο θεσμός της κυβερνητικής ευθύνης ο οποίος σηματοδότησε την επέκταση του ρόλου των κοινοβουλίων στα εθνικά κράτη. Η έννοια της ευθύνης, όπως εύστοχα παρατηρεί η συγγραφέας, αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της υπεροχής του νόμου και της δημόσιας λήψης αποφάσεων. Η προϋπόθεση όμως αυτή, έχει πλέον ανατραπεί με την αυξανόμενη ιδιωτικοποίηση υπηρεσιών και λειτουργιών που είχαν προηγουμένως αμιγώς δημόσιο χαρακτήρα.

Την απάντηση στις αλλαγές αυτές μπορεί να δώσει η έννοια της λογοδοσίας. Πρόκειται για μια έννοια με σχετική ελαστικότητα η οποία περιλαμβάνει όχι μόνο τη θέση περιορισμών στην κυβερνητική εξουσία αλλά και τη συμμετοχή στην άσκσή της, ενισχύοντάς την ουσιαστικά και νομιμοποιώντας τη σημαντικά. Η λογοδοσία ενεργοποιείται μέσω μιας σειράς ελαστικών μεθόδων ελέγχου όπως οι Χάρτες Πολιτών, οι ενώσεις καταναλωτών, οι κώδικες δεοντολογίας, οι θεσμοί ελέγχου της διοίκησης (για παράδειγμα, ο Συνήγορος του Πολίτη), οι θεσμοί ελέγχου της συμμόρφωσης των πολιτών στη νομοθεσία, οι Ανεξάρτητες Αρχές, αλλά και οι υπερκρατικοί θεσμοί ελέγχου εθνικών κρατών (όπως, λόγου χάριν, ΕΔΔΑ ή ΔΕΚ).

(γ) *Η νέα διάκριση των εξουσιών*. Όπως παρατηρεί η van Bijsterveld, η διάκριση ανάμεσα στις κλασικές λειτουργίες του κράτους μεταβάλλεται και σχετικοποιείται όλο και περισσότερο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της μεταβολής αυτής είναι η εμφάνιση των Ανεξάρτητων Αρχών οι οποίες συγκεντρώνουν και τις τρεις κλασικές λειτουργίες, αλλά και η ανάληψη λειτουργιών οι οποίες παραδοσιακά ανήκαν στο κράτος από ιδιώτες. Η σχετικοποίηση της παραδοσιακής διάκρισης καθιστά απαραίτητη τη διεύρυνση του εννοιολογικού της περιεχομένου προς δύο νέες και ταυτόχρονα ήδη γνωστές διαστάσεις της: εκείνη της συμμετοχής στην άσκηση της εξουσίας και εκείνη της εξισορρόπησης της.

Την νέα διάσταση της αρχής της διάκρισης των εξουσιών ολοκληρώνει η αρχή της *εξισορροπημένης διακυβέρνησης*. Η αρχή αυτή αντανακλά τη μετατόπιση της εξουσίας εκτός των οργάνων της τρίας πολιτικά και απαιτεί την αναζήτηση μεθόδων ελέγχου όχι πλέον ανάμεσα στις παραδοσιακές κρατικές λειτουργίες αλλά από και προς τα ιδιωτικά κέντρα εξουσίας (για παράδειγμα, τα ΜΜΕ) και τελικά προς την ίδια την έννοια της υπηρεσίας, ασχέτως εάν αυτή προέρχεται από το κράτος ή από ιδιώτες. Παράλληλα, σηματοδοτεί την

ανάληψη ενός εξ ολοκλήρου νέου ρόλου για το εθνικό κράτος. Το κράτος αναλαμβάνει πλέον την ευθύνη όχι για τη διαχείριση των δημοσίων υπηρεσιών αλλά για τον συντονισμό και την υιοθέτηση κανόνων οι οποίοι διασφαλίζουν τη διαφανή και υπεύθυνη διαχείρισή τους από τους ιδιώτες.

(δ) *Διάλογος και ανταπόκριση*. Η κρίση του κοινοβουλίου ως θεσμού αφρίζει ένα κενό ως προς βασικές λειτουργίες που αυτό παραδοσιακά επιτελούσε, ως forum ανταλλαγής απόψεων και διεξαγωγής διαλόγου και ως κέντρο λήψης αποφάσεων. Ενόψει των μεταβολών αυτών, η συγγραφέας προτείνει την ανάδειξη δύο νέων αρχών: του διαλόγου και της ανταπόκρισης (responsiveness). Ο διάλογος είναι μια ήδη γνωστή και διαρκώς εξελισσόμενη έννοια στην εθνική και διεθνή πολιτική πρακτική και αφορά τη συμμετοχή ατόμων, ομάδων και οργανισμών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Σε εθνικό επίπεδο, ο διάλογος ήταν θεσμοθετημένος τόσο ανάμεσα στο κράτος και σε κοινωνικούς φορείς (π.χ., κατά τη νομοπαραγωγική διαδικασία) όσο και εντός της ίδιας της κοινωνίας (π.χ., ανάμεσα σε εργοδότες και εργαζομένους). Αποτελεί δε επιπλέον πραγματικότητα και της διεθνούς πολιτικής, με χαρακτηριστικότερο το θεσμικό παράδειγμα της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας. Η έννοια της ανταπόκρισης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον διάλογο –στην πραγματικότητα τον υλοποιεί, αφού αναφέρεται στην ουσιαστική ανάδειξη και αντίδραση απέναντι στα προβλήματα που αυτός θέτει. Το ποιος οφείλει κάθε φορά να ανταποκριθεί μετά την ολοκλήρωση ενός δημόσιου ή κοινωνικού διαλόγου, εξαρτάται από το πλαίσιο στο οποίο αυτός αναπτύχθηκε και από τους φορείς του (για παράδειγμα, η κυβέρνηση, εθνικοί ή διεθνείς οργανισμοί, ιδιώτες). Το κυριότερο πλεονέκτημα των αρχών αυτών είναι πως δεν είναι χωρικά/εθνικά προσδιορισμένες και ως εκ τούτου μπορούν να λειτουργήσουν τόσο σε εθνικό όσο και σε διεθνές επίπεδο, σε δημόσιο ή ιδιωτικό πλαίσιο λήψης αποφάσεων.

(ε) *Η ιδιότητα του πολίτη πέρα από το κράτος*. Η έννοια της ιδιότητας του πολίτη εκφράζει την παραδοσιακή σχέση κράτους-πολίτη. Αδήριτα συνδεδεμένη με την έννοια της εθνικότητας, παρακολουθεί σήμερα, κατά την άποψη της van Bijsterveld, τη φθίνουσα τύχη του εθνικού κράτους. Η συγγραφέας υποστηρίζει την ανάδυση μια νέας πολυδιάστατης ιδιότητας του πολίτη η οποία δεν θα περιορίζεται αποκλειστικά στη σχέση του με το κράτος αλλά θα αντανakλά μια σειρά από άλλες ιδιότητες ή, καλύτερα, ρόλους –για παράδειγμα: του καταναλωτή, του επαγγελματία, του ιδεαλιστή, του αντισυμβαλλόμενου. Πρόκειται, στην πραγματικότητα, όχι μόνο για ιδιότητες ή ρόλους αλλά για «εικόνες» μιας νέας πολυμορφικής ιδιότητας του πολίτη,

αντανακλάσεις δηλαδή των μεταμορφώσεων της κρατικής κυριαρχίας και εξουσίας. Η αναγνώριση της ανάληψης –πλάι στην ιδιότητα του πολίτη– περαιτέρω ρόλων από το άτομο, μπορεί κατά τη γνώμη της van Bijsterveld να διευκολύνει και να εγγυηθεί αποτελεσματικότερα την προστασία του έναντι της εξουσίας, απ' όπου κι αν αυτή πηγάζει ή προέρχεται (κρατική ή ιδιωτική, εθνική ή διεθνής) Πώς; Μέσα από τον ακριβή προσδιορισμό της «θέσης» του ρόλου που το άτομο έχει απέναντι στην όποια εξουσία, σε συγκεκριμένα ζητήματα και μέσα από τη διαφοροποίηση των εγγυήσεων που απαιτεί κάθε διακριτή ιδιότητά του.

Συμπερασματικά, πρέπει να τονίσουμε πως ο *Κενός Θρόνος* είναι, πέρα απ' όλα, ένα βιβλίο εννοιών. Απ' την αρχή ως το τέλος, αποτελεί μια εννοιολογική ανάλυση των αρχών της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου η οποία, από τη μία πλευρά, αναδεικνύει τα αδιέξοδα στα οποία σήμερα οδηγεί η εμμονή στην παραδοσιακή θεώρησή τους και, από την άλλη, εισάγει μια σειρά από νέες έννοιες που μπορούν να τις ανανοηματοδοτήσουν. Ο τρόπος με τον οποίο η van Bijsterveld προσεγγίζει τις αρχές του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας ξεφεύγει από την παραδοσιακή μεθοδολογία του συνταγματικού δικαίου. Στην «παραδοσιακή» θεώρηση, οι αρχές αυτές προσδιορίζονται *per genus et differentiam*, δηλαδή βάση των αναγκαίων και ουσιωδών χαρακτηριστικών τους τα οποία τις καθιστούν διακριτές από άλλες έννοιες (π.χ., τα χαρακτηριστικά εκείνα που καθιστούν το κράτος δικαίου διακριτό από το αστυνομικό κράτος). Σύμφωνα με τη θεώρηση αυτή, δημοκρατία και κράτος δικαίου αποτελούν διακριτές κατηγορίες, κοινούς παρονομαστές όλων εκείνων των χαρακτηριστικών που τις διαφοροποιούν από οποιαδήποτε άλλη αρχή και έννοια.

Η ανάλυση της van Bijsterveld υποδεικνύει ότι αυτός δεν είναι ο μοναδικός τρόπος εννοιολογικής προσέγγισης των συνταγματικών αρχών. Στη θεώρησή της, οι έννοιες της δημοκρατίας και του κράτους δικαίου δεν αποτελούν απολύτως διακριτές, μοναδικές κατηγορίες, πλήρως συνυφασμένες με το εθνικό κράτος και τον σύγχρονο συνταγματισμό. Αντίθετα, αποτελούν έννοιες που εμφανίζουν ομοιότητες και κοινά χαρακτηριστικά με άλλες προγενέστερες κατηγορίες του εθνικού κράτους, με τρόπο που τις κάνει να ανήκουν στην ίδια, τουλάχιστον, εννοιολογική «οικογένεια». Η προσέγγιση αυτή δεν βασίζει, όπως η παραδοσιακή, την ανάλυση των συγκεκριμένων εννοιών σε κάποιο ουσιώδες χαρακτηριστικό τους αλλά αντίθετα, τις καθιστά ανοιχτές σε μια σειρά από αλληλοσυνδεδεμένα μεταξύ τους χαρακτηριστικά. Με αυτόν τον τρόπο, αποκτούν ελαστικότητα και μπορούν να απορρο-

φύσουν και να υποδεχθούν τις κοινωνικές και πολιτικές μεταβολές.

Για να υποστηρίξει αυτή την εννοιολογική υπόθεση, η συγγραφέας επισημαίνει μια σειρά από ενδιαφέροντα εργαλεία. Καταρχάς, αξιοποιεί τις ιστορικά προγενέστερες του εθνικού κράτους εκδοχές των αρχών του κράτους δικαίου και της δημοκρατίας. Σκοπός της είναι, αφενός, να υποστηρίξει μια αυτόνομη θεώρηση των αρχών αυτών από το εθνικό κράτος και, αφετέρου, να αντλήσει από αυτές συστατικά τα οποία να της επιτρέψουν να αρθρώσει μια συνταγματική θεωρία πέρα από αυτό. Κατά δεύτερο λόγο, τη συγγραφέα απασχολεί όχι μόνον η αναδιτύπωση των συνταγματικών αρχών αλλά καταρχήν ο τρόπος με τον οποίο αυτές διατυπώθηκαν στον κλασικό συνταγματισμό. Έτσι, είναι σε θέση να αναδείξει τις αδυναμίες και τα αδιέξοδα που εμφανίζουν και να διατυπώσει τις αντιπροτάσεις της. Περαιτέρω, η άποψη για τη σχέση δικαίου και πραγματικότητας είναι αυτή που πράγματι δίνει μια ξεχωριστή δυναμική στο εγχείρημά της. Σχέση που η Sophie van Bijsterveld αξιολογεί ως αδήριτη. Η παραδοχή αυτή της επιτρέπει να αξιοποιήσει με ευκολία τις εγγυήσεις των συνταγματικών αρχών έναντι της κρατικής αλλά και ιδιωτικής εξουσίας, αλλά και να προσδιορίσει με διευρυμένο και ουσιαστικό τρόπο την έννοια της διακυβέρνησης αποχωρίζοντάς την από την κρατική εξουσία. Η «ανοιχτή» έννοια της διακυβέρνησης είναι αυτή που διατρέχει το βιβλίο, μέσα από την ιδέα του κενού θρόνου, της εξουσίας δηλαδή καθεαυτής, η οποία υφίσταται χωρίς όμως να έχει συγκεκριμένο φορέα.

Το βιβλίο κινείται σε έναν επιστημονικό χώρο αρκετά απροσδιόριστο και άγνωστο ακόμη για την ελληνική θεωρία, τον χώρο του διεθνούς συνταγματικού δικαίου. Γραμμένο σε χρονική περίοδο κατά την οποία την ευρωπαϊκή συνταγματική θεωρία απασχολεί το θέμα του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, αποτελεί μια πολύ ενδιαφέρουσα πρόταση για μια διάκριση ανάμεσα στον ευρωπαϊκό συνταγματισμό, ως ιδεολογικό και θεωρητικό κίνημα, και ένα ενδεχομένως ευρωπαϊκό σύνταγμα, ενώ παράλληλα αναδεικνύει την αναγκαιότητα αναζήτησης ουσιαστικών και συνταγματικής περιωπής αξιών, αρχών και εγγυήσεων πέρα από τη συγκεκριμένη τυποποίησή τους.

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ